

УДК 343.982.33

Д.В. Дабіжа, *ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБЛІКІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Розглянуто питання класифікації обліків та інформаційних систем. Висвітлено існуючі підходи до класифікації обліків та інформаційних систем, наведено авторський варіант класифікації.

Ключові слова: класифікація, криміналістичний облік, інформаційні системи, автоматизовані інформаційні системи, розслідування кримінальних правопорушень, оперативно-розшукова діяльність.

Рассмотрены вопросы классификации учетов и информационных систем. Освещены существующие подходы к классификации учетов и информационных систем, приведен авторский вариант классификации.

The Article dwells on classification of records and information systems. The author highlights the existing approaches to classification of records and information systems, and suggests own classification enabling more efficient use of records and information systems in criminal offence investigations.

На сучасному етапі розвитку суспільства інформація перетворилася на один з найважливіших ресурсів, а обліки та інформаційні системи (далі — ІС) стали необхідним інструментарієм майже в усіх сферах людської діяльності, у тому числі й під час розслідування кримінальних правопорушень. Ця діяльність за змістом є процесом пошуку, дослідження та використання інформації, за допомогою якої формується уявлення про об'єкт пізнання. Від кількості та якості інформації, її доступності для працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, які проводять слідчі (розшукові) дії, тобто від рівня їх інформаційної забезпеченості залежить ефективність цієї діяльності.

Зазвичай у криміналістиці під інформацією розуміють фактичні дані або відомості, які перебувають у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з подією кримінального правопорушення та характеризують спосіб його вчинення, осіб, які його вчинили, предмети і речі злочинного посягання тощо. Ця інформація є криміналістично значущою, а її джерелами є ідеальні та матеріальні сліди кримінальних правопорушень, тобто всі об'єкти, що їх утворюють. Водночас під час досудового розслідування з метою встановлення фактів і обставин, які належать до предмета доказування, часто-густо важливе значення має виключно довідкова інформація, що характеризує індивідуальні та родові або видові ознаки людини, предметів, речовин, які зазвичай не мають причинно-наслідкових зв'язків з подією кримінального правопорушення, проте сприяють вирішенню ідентифікаційних та

інших завдань. Ця інформація має потенційно криміналістичне значення. Довідкова та криміналістично значуща інформація є криміналістичною інформацією, раціональне використання якої можливе лише у межах обліків та ІС, що забезпечують введення, пошук, узагальнення, зберігання, накопичення та надання такої інформації. Обліки та ІС можуть значно відрізнятися за різними класифікаційними ознаками, проте загальноприйнятої їх класифікації досі не існує. Вивчення підходів до класифікації обліків та ІС надасть змогу більш ефективно використовувати їх під час розслідування кримінальних правопорушень.

Теоретичне підґрунтя вивчення проблем криміналістичних обліків та їх класифікацій заклали такі вітчизняні та зарубіжні вчені в галузі криміналістики та інформаційного права: Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, І.А. Возгрін, К.К. Горяїнов, О.В. Гусев, Є.І. Девіков, В.А. Жбанков, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.С. Овчинський, Г.К. Синілов, В.І. Терещенко, М.В. Терзієв, Р.А. Усманов, В.Г. Хахановський, М.Я. Швец, Б.І. Шевченко, С.А. Ялишев та інші. Проте серед учених немає одностайної позиції стосовно класифікації обліків та ІС, хоча вирішення цього питання має важливе значення для створення оптимальних інформаційних потоків, які забезпечують процес розслідування кримінальних правопорушень. Отже, комплексне дослідження питання класифікації обліків та ІС в умовах дії Кримінального процесуального кодексу України та розробка авторської класифікації ІС є доволі актуальними.

Запропоноване В.В. Бірюковим визначення ІС як організаційно впорядкованої сукупності масивів інформації про певні об'єкти та інформаційні технології, у тому числі засоби сучасної комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та мереж зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання та видачі інформації користувачеві, є слухним [1, с. 623]. Для узагальненого визначення ІС з невисоким ступенем інтеграції використовують термін «облік». На думку Р.С. Белкіна, складові системи криміналістичної реєстрації доцільніше називати криміналістичними обліками [2, с. 182]. Проте саме поняття ІС найповніше розкриває рівень будь-якого обліку. Отже, обліки — це ІС, що забезпечують введення, пошук, узагальнення, зберігання, накопичення та надання інформації стосовно певних об'єктів та явищ. Вони можуть входити як підсистеми до більших, об'єднуючих систем, що дає змогу отримати різнопланову інформацію про певний об'єкт з цілої низки систем, інтегрованих до банку даних.

Як ознаки класифікації обліків та ІС використовують територію, відомчу належність, підрозділ, напрям діяльності, призначення, завдання, тип ресурсів, рівень автоматизації тощо.

Як зазначає В.А. Жбанков, криміналістична реєстрація є єдиною організаційною системою, хоча у різних відомствах і підрозділах наявні різні види обліків [3, с. 663]. Схожої думки дотримується і В.В. Бірюков, зазначаючи, що криміналістичні обліки функціонують у правоохоронних органах [1, с. 354]. Невід'ємною властивістю ІС органів, які проводять досудове розслідування, є сприяння розкриттю кримінальних правопорушень. ІС підрозділів (служб) призначені для боротьби зі злочинністю, а також забезпечують їх внутрішні інформаційні потреби. При цьому ІС різних структурних підрозділів (служб) можуть містити дані про той самий об'єкт, але відомості стосовно нього можуть суттєво різнитися (наприклад, інформацію про кримінальні правопорушення стосовно порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які ним керують, та осіб, які постражда-

ли або загинули від них, внесено до Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ (далі — ІІПС ОВС) та Національної автоматизованої інформаційної системи (НАІС) МВС України).

На думку І.О. Возгріна, зміст облікових даних обмежується територіальними, часовими і цільовими межами [4, с. 7].

Також існує думка, що належність ІС до певного рівня визначається принципами територіальності, специфіки використання та обсягом інформації, яка обробляється [5, с. 12].

Як зазначають І.В. Гора та В.А. Колесник, криміналістичні обліки, які поділяють на централізовані та місцеві, є змішаними за ознакою концентрації матеріалів [6, с. 300]. Р.А. Усманов та О.О. Беляков також виокремлюють центральні, регіональні та місцеві обліки [7, с. 55]. Такої самої думки дотримується С.А. Ялишев, зазначаючи, що багато обліків дублюється на різних рівнях [8, с. 77].

На місцеві, централізовані та централізовано-місцеві поділяють криміналістичні обліки Є.П. Іщенко, Є.І. Девіков і В.Г. Терещенко [9, с. 21; 10, с. 6].

Як зазначають В.О. Сілюков і В.О. Черков, структурна побудова ІС ОВС України поєднує принципи територіальності та централізації і організована у вигляді трирівневої підпорядкованості. Головне місце у цій системі вони справедливо віддають місцевому рівню, на якому забезпечується первинне накопичення інформації, ведення територіальних банків даних, захист інформації та її передання до банків другого і третього рівнів [11, с. 37]. Погоджуючись з цією думкою, слід зазначити, що в окремих випадках територіальний (місцевий) рівень визначається специфікою використання та обсягом відомостей, які збирають та опрацьовують з двох або більше міських, районних відділень органів поліції, що обслуговують суміжні території або регіони. На цьому рівні забезпечується ведення куцзових банків даних, захист інформації та її передача до банків даних вищого рівня.

Криміналістичні обліки наявні також у системі міжнародних організацій [3, с. 632], адже низка важливих завдань у боротьбі з міжнародною злочинністю (зокрема в її організованих формах) вирішується за сприяння міжнародних організацій та реалізується на глобальному та регіональному рівнях (провідними організаціями глобальної взаємодії є ООН, Інтерпол). Співробітництво правоохоронних органів України з Генеральним секретаріатом Інтерполу та правоохоронними органами зарубіжних держав здійснюється через Національне бюро Інтерполу в Україні [12, с. 109].

Результати вивчення та узагальнення думок вчених щодо класифікації ІС за територіальним рівнем зосередженості дають змогу запропонувати таку їх класифікацію:

1) за вертикаллю:

– міждержавні ІС: глобальна ІС ООН, ІС Інтерпол та регіональна ІС Робочого апарату Укрбюро Інтерполу;

– центральні ІС, що функціонують на рівні центральних органів, які проводять досудове розслідування та здійснюють оперативно-розшукову діяльність (далі — ОРД), та в інших органах на рівні апаратів;

– регіональні ІС, що функціонують на рівні обласних органів, які проводять досудове розслідування та здійснюють ОРД;

– територіальні ІС, що функціонують на рівні місцевих органів, які проводять досудове розслідування та здійснюють ОРД;

2) за горизонталлю: галузеві ІС, що функціонують на рівні підрозділів (служб) органів, які проводять досудове розслідування та здійснюють ОРД.

Важливе значення для ефективного використання ІС має класифікація за безпосереднім призначенням і завданням. Однією з перших праць, у якій розглянуто криміналістичні обліки як оперативно-довідкові та оперативно-розшукові (обліки інформаційних центрів) та обліки експертно-криміналістичних підрозділів ОВС (експертно-криміналістичні обліки), є праця А.А. Белякова та Р.А. Усманова [7, с. 76 — 105].

Для класифікації криміналістичних обліків використовують різні підходи.

Так, С.А. Ялишев поділяє криміналістичні обліки ОВС на оперативно-розшукові, розшукові, криміналістичні та довідково-допоміжні, зазначаючи, що призначенням оперативно-довідкових обліків є надання відомостей про настановні дані об'єктів обліку та їх місцезнаходження на час запиту, а розшукових та криміналістичних обліків — зіставлення наявних даних з відомостями про об'єкти, які перевіряють [8, с. 78].

Л.Я. Драпкін усі види обліків, що входять до системи кримінальної реєстрації, поділяє на дві класифікаційні групи: інформаційно-пошукові системи оперативного призначення та криміналістичні обліки і колекції [13, с. 199].

На думку В.М. Решетнікова, поняття криміналістичної реєстрації охоплюють три основні групи обліків: оперативно-довідкові, криміналістичні та довідково-допоміжні [14, с. 114]. І.В. Александров, Є.П. Іщенко та інші вчені наголошують, що обліки, які охоплюють поняття «криміналістична реєстрація», бажано поділяти на оперативно-довідкові, розшукові та криміналістичні [15, с. 10]. Є.Ю. Свобода виокремлює довідково-допоміжні, оперативно-довідкові та криміналістичні обліки [16, с. 114].

Отже, проблема класифікації обліків зумовлена передусім невизначеностями в термінології, якою користуються науковці, і, як наслідок, відбувається змішування понять при класифікації. У деяких відомчих нормативних актах криміналістичні обліки взагалі наводяться поряд з оперативно-розшуковими та розшуковими (тому точніше було б говорити про криміналістичні оперативно-розшукові та криміналістичні розшукові обліки) [17, с. 398].

На нашу думку, найбільш обґрунтованими є класифікації, запропоновані В.А. Жбанковим [3, с. 636], В.В. Бірюковим та іншими [18, с. 58—59]. Науковці суворо дотримують основних правил класифікації, наводячи об'єкти одного класифікаційного ряду.

Так, криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення містять інформацію про об'єкти, що стосуються нерозкритих кримінальних правопорушень, а також про певні об'єкти, які становлять оперативний інтерес. Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення покликані забезпечувати процес розслідування різною інформацією про об'єкти, що в минулому стосувалися кримінальних правопорушень. Цю інформацію використовують для вирішення завдань, які виникають під час розслідування. Довідково-допоміжні криміналістичні обліки містять колекції та каталоги різних об'єктів, які використовують як зразки для порівняння під час проведення експертиз і досліджень з метою вирішення класифікаційних завдань, а також у розшуковій діяльності.

За результатами узагальнення думок вчених можна дійти висновку, що основним об'єднувальним критерієм для криміналістичних інформаційних систем та

обліків є їх безпосереднє призначення. Отже, за функціональним призначенням криміналістичні обліки пропонуємо класифікувати на оперативно-розшукові, оперативно-довідкові та довідково-допоміжні.

Крім того, обліки та ІС можна класифікувати за типами інформаційних ресурсів на документальні та фактографічні [19, с. 36]. Цей розподіл дозволяє простежити процес формування відомостей від їх появи до введення у фактографічні ІС, що найбільш поширені у правоохоронних органах, а також вирішувати питання щодо об'єктивності та достовірності поміщеної в них інформації.

Водночас документальні ІС поділяють на повнотекстові та бібліографічно-реферативні. Повнотекстові ІС в органах, які проводять досудове розслідування, — це здебільшого первинні документи у вигляді кримінальних проваджень, оперативно-розшукових, наглядових справ тощо, а бібліографічно-реферативні — це, як правило, утворені в процесі діяльності документи, які мають зберігатися в архівних установах.

Відомості в документальних ІС орієнтовані на вирішення завдань з розслідування певного кримінального правопорушення, а також накопичення даних про певні об'єкти чи факти. У подальшому ці відомості обробляють та вносять до фактографічних ІС (наприклад, заяви або повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, що надійшли до чергової частини органу поліції, відразу реєструються в журналі «Єдиний облік заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» та вносять до інформаційної підсистеми «Єдиний облік» ІПС ОВС, Єдиного реєстру досудових розслідувань).

Проте нерідко під час розслідування важливе значення мають фактографічні ІС з автоматичною реєстрацією (системи банківських установ, навчальних закладів, операторів мобільного зв'язку, провайдерів тощо).

За рівнем автоматизації ІС поділяють на дві групи: неавтоматизовані та автоматизовані, які за ступенем автоматизації класифікують на напівавтоматизовані та автоматичні, що відрізняються за процесом внесення інформації.

За порядком доступу до інформації ІС поділяють на загальнодоступні та ті, що мають обмеження на доступ користувачів до їх ресурсів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наведені класифікації не є вичерпними. Обліки та ІС можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Проте використання обліків та ІС за будь-якою класифікацією дозволяє ефективніше розслідувати кримінальні правопорушення.

Список використаної літератури

1. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В.В. Бірюков. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — 664 с.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р.С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. — 837 с.
3. Криминалистика : информационные технологии доказывания : учеб. для вузов / [под ред. В.Я. Колдина]. — М. : Зерцало, 2007. — 752 с.
4. Возгрин И.А. Некоторые вопросы теории и практики криминалистического учета / И.А. Возгрин // Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. — Л., 1972. — С. 6—11.
5. Система інформаційного забезпечення ОВС України / [Саницький В.А., Карацуба А.М., Святоборг В.В. та ін.] ; за заг. ред. Л.В. Бородича. — К. : РВВ МВС України, 2000. — 144 с.

6. *Лабузный В.Т.* Криминалистическая регистрация : учеб. пособ. / В.Т. Лабузный. — Л., 1989. — 146 с.
7. *Беляков А.А.* Криминалистическая регистрация / А.А. Беляков, Р.А. Усманов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. — 192 с.
8. *Ялышев С.А.* Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы : монограф. / С.А. Ялышев. — М. : Академия управления МВД РФ, 1998. — 140 с.
9. *Ищенко Е.П.* Уголовная регистрация : учеб. пособ. / Е.П. Ищенко, Е.И. Девиков. — Омск : Высш. шк. мил. МВД СССР, 1986. — 98 с.
10. *Терещенко В.И.* Криминалистические учеты органов внутренних дел : учеб. пособ. / В.И. Терещенко. — М. : МССШМ МВД СССР, 1989. — 55 с.
11. *Сілюков В.О.* Засоби оперативно-розшукової діяльності : навч.-метод. посіб. / В.О. Сілюков, В.О. Черков. — Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. — 96 с.
12. *Протидія економічній злочинності : монограф.* / [Орлов П.І., Волобуев А.Ф., Осика І.М. та ін.]. — Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. — 568 с.
13. *Драпкин Л.Я.* Криминалистика : учеб. / Л.Я. Драпкин. — М. : Высш. шк., 1994. — 672 с.
14. *Криминалистика* : учеб. / [под ред. А.А. Закатова, Б.П. Смагоринского]. — М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2003. — 432 с.
15. *Александров И.В.* Криминалистическая регистрация : учеб. пособ. / И.В. Александров, Е.П. Ищенко. — Красноярск : Красноярский гос. ун-т, 1991. — 154 с.
16. *Свобода Є.Ю.* Стадії та мета формування колекцій довідково-допоміжних об'єктів / Є.Ю. Свобода // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. — 2008. — Спецвипуск № 5. — С. 112—120.
17. *Криминалистика* : учеб. / [под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эскахопуло]. — СПб. : Лань, 2001. — 928 с.
18. *Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень : підруч.* / [Бірюков В.В., Хахановський В.Г., Бондар В.С., Шалімов С.В.]; за заг. ред. В.В. Бірюкова. — К. : Центр навч. л-ри, 2014. — 288 с.
19. *Беляков К.И.* Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / К.И. Беляков. — К., 1993. — 21 с.